

АНАЛІТИЧНА СОЦІАЛЬНА ТА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Я.В. Шрамко

Анотація. Стаття має оглядовий характер і присвячена сучасним дослідженням філософських проблем суспільства в межах аналітичної соціальної і політичної філософії. Розглядаються основні розділи філософії суспільства, до яких належать соціальна онтологія, соціальна методологія і політична філософія. Зазначається, що ці розділи зосереджуються на онтологічних, епістемологічних та етичних проблемах соціуму. Соціальна онтологія вивчає соціальні сутності, їхню природу, а також різноманітні властивості соціальних сутностей і відношення між ними. Центральним тут постає питання про природу суспільства як особливого роду реальності і про структуру цієї реальності. Головне завдання соціальної методології — дослідження природи, форм і методів отримання знання про соціальну реальність, розгляд питання, яким чином може і має здійснюватися сам процес пізнання цієї реальності. Політична філософія визначається як філософський розгляд політичної сфери суспільства, що складається з політичних інститутів і політичних відношень, у ході яких відбувається реалізація політики як такої.

Ключові слова: аналітична філософія, соціальна філософія, соціальна онтологія, соціальна методологія, політична філософія.

ANALYTIC SOCIAL AND POLITICAL PHILOSOPHY

Abstract. This paper is of a review character and is devoted to contemporary directions in the philosophical problems of society within the framework of analytical social and political philosophy. I consider the basic disciplines of the philosophy of society, which include social ontology, social methodology and political philosophy. It is observed that these disciplines focus on the ontological, epistemological and ethical problems of society respectively. Social ontology investigates social entities, their nature, as well as the various properties of social entities and the relationships between them. The central issue here is the nature of society as a particular kind of reality and the structure of that reality. The main task of social methodology is to study the nature, forms and methods of gaining knowledge about social reality, to consider how the process of knowing this reality can and should be accomplished. Political philosophy is defined as a philosophical examination of the political sphere of society, which consists of political institutions and political relations, during which politics as such is developing.

Keywords: analytic philosophy, social philosophy, social ontology, social methodology, political philosophy.

1. Предмет, проблемна область і основні розділи аналітичної філософії суспільства

Сучасна аналітична філософія являє собою доволі розгалужену галузь, яка охоплює практично весь спектр традиційних філософських дисциплін — від метафізики до філософії релігії й філософії права. Але навіть побіжний погляд на історію розвитку аналітичного філософського руху свідчить про те, що на різних його етапах далеко не всі з усталених класичних розділів філософії були репрезентовані в ньому однаковою мірою. Якщо, до прикладу, логіка, теорія пізнання й філософія мови завжди знаходилися в центрі уваги філософів аналітичного напрямку фактично з моменту його виникнення, то такі розділи філософських досліджень, як, скажімо, естетика чи філософія історії були залучені до аналітичного розгляду значно пізніше.

Що стосується соціальної і політичної філософії, то ще у 1956 році у передмові до збірника праць «Філософія, політика, суспільство» Пітер Ласлет, маючи на увазі сучасну йому англomовну філософську думку, що має справу з «найбільш загальними політичними та соціальними взаємовідношеннями», впевнено заявив — «як би там не було, на сьогодні політична філософія є мертвою»,¹ — і ця гучна заява була тоді сприйнята зовсім не як екстравагантне перебільшення, а як констатація цілком доконаного факту. Ця констатація наочно засвідчила відчуття «вичерпаності політичних ідей»,² яке — після глобальних катаклізмів Другої світової війни — набуло значного поширення не тільки серед представників філософської спільноти, а й у більш широкому суспільно-політичному контексті, і яке позначилося певною паузою у філософському осмисленні суспільних процесів, що її можна помітити в англо-американській філософській літературі середини минулого століття.

І дійсно, аж до опублікування в 1971 році славнозвісної праці Джона Ролза «Теорія справедливості», роботи, присвячені проблемам соціальної філософії, лише епізодично виходили з-під пера дослідників, яких можна віднести до аналітичного руху. І хоча серед цих робіт є видатні зразки світової соціально-філософської думки, такі як «Відкрите суспільство і його вороги» (1945) та «Злиденність історизму»

¹ Див.: Laslett P. (ed.) *Philosophy, Politics and Society*. — Oxford: Blackwell, 1956. — P. vii.

² Пор. підзаголовок книги видатного американського соціолога Деніела Белла: *Bell D. The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*. — Glencoe: The Free Press, 1960.

(1957) Карла Поппера, слід визнати, що зовсім не вони визначали магістральний напрям розвитку аналітичної філософії в перші десятиліття після її виникнення.

У цьому сенсі саме «Теорії справедливості» Ролза судилося відіграти роль своєрідного дороговказу на шляху не тільки аналітичної філософії ХХ століття, але й, значною мірою, сучасної філософської думки загалом. Часто зазначається, що вихід друком цієї «епохальної книги»³ «символізує відродження політичної філософії»⁴, виступаючи свого роду «межею між минулим і майбутнім»⁵. На думку Девіда Арчарда, праці Ролза сповістили початок «нової ери», «радикально змінивши характер англomовної політичної філософії й утворивши необхідну основу для всіх подальших дискусій»⁶.

Можна стверджувати, що, починаючи з 70-х років минулого століття, філософський розгляд суспільства зайняв гідне місце в працях представників аналітичної філософії, що знайшло своє вираження не тільки у збільшенні чисельності дослідників, що спеціалізуються на соціальній і політичній філософії, але, передусім, у загальному підвищенні рівня постановки й аналізу соціально-філософських проблем, а також у значному розширенні відповідного проблемного поля.

Якщо говорити максимально узагальнено, філософський розгляд проблем суспільства природно має своїм предметом саме суспільство й різні аспекти його існування. Загалом прийнято вважати, що людське суспільство (соціум) утворює особливого роду *систему*, тобто сукупність окремих елементів (частин), упорядкованих через різноманітні суспільні відношення. Як такі елементи можуть виступати не тільки окремі люди, але й групи людей, об'єднані в *соціальні спільноти* й організовані за допомогою *соціальних інститутів*. Соціальна філософія вивчає різні властивості компонентів, із яких складається суспільство, і можливі відношення між ними (власне структуру соціуму), досліджує шляхи й методи пізнання суспільних процесів, а також норми й цінності, які можуть їх регулювати.

Отже, філософський розгляд проблем суспільства може здійснюватися під онтологічним, епістемологічним (методологічним) або ж ети-

³ *Rogers B.* John Rawls // Prospect [Electronic resource]. — June 20, 1999. — Mode of access: <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/who-was-john-rawls-political-philosopher-justice>.

⁴ *Ankersmit F.R.* Aesthetic Politics: Political Philosophy Beyond Fact and Value. — Stanford: Stanford University Press, 1996. — P. 1.

⁵ *Barry B.* Political Argument: A Reissue. — Brighton: Harvester, 1990. — P. lxxix.

⁶ *Archard D.* Political and Social Philosophy // The Blackwell Companion to Philosophy, 2nd ed. — Hoboken: Wiley, 2002. — P. 258-259.

чним кутами зору. Залежно від того, який із цих аспектів виходить на перший план, можна виокремити три основні різновиди соціально-філософського дослідження, а відтак і три основні розділи філософії суспільства: *соціальну онтологію, соціальну методологію і політичну філософію*.

2. Соціальна онтологія

Соціальна онтологія вивчає соціальні сутності, їхню природу, а також різноманітні властивості соціальних сутностей і відношення між ними. Центральним тут постає питання про природу суспільства як особливого роду реальності і про структуру цієї реальності: що являє собою суспільство, з чого воно складається і що є основною структуроутворюючою одиницею суспільної реальності? Відповідь на це запитання відіграє визначальну роль в розробці категоріального апарату, що використовується в соціальній філософії і конкретних соціальних науках для дослідження суспільних проблем.

У рамках традиційної субстанційно-атрибутивної онтології аристотелевого типу субстанційними одиницями соціальної реальності, що мають визначати структуру цієї реальності, визнаються особливі *соціальні об'єкти*⁷. В аналітичній соціальній філософії наявні два протилежні підходи до витлумачення природи таких об'єктів, що позначаються як *онтологічний індивідуалізм і онтологічний колективізм*.

Перший із цих підходів представлений концепціями, де єдино можливими соціальними об'єктами, що можуть мати всю повноту існування (в тому числі соціального), виступають окремі люди (індивіди), відношення між якими й визначають, зокрема, структуру соціальної реальності і її властивості. У таких концепціях саме окремі люди і являють собою основоположні (первинні) сутності, а всі інші елементи суспільства виявляються похідними від соціальної активності окремих людей, їхньої свідомості й діяльності. Так, Джон Серль, розглядаючи поняття «колективної інтенціональності», зазначає, що воно неодмінно «має бути сумісним із тим фактом, що суспільство складається тільки з індивідів. Оскільки суспільство цілком і повністю складається з індивідів, не може бути групової психіки або групової свідомості. Будь-яка свідомість знаходиться в індивідуальній психіці, в мозках окре-

⁷ Слід зазначити, що в контексті *соціальної онтології* такого роду об'єкти мають характер (соціальних) *суб'єктів*, оскільки вони є носіями свідомості й джерелом соціальної активності.

мих індивідів»⁸. Ентоні Куінтон у своїй класичній статті про соціальні об'єкти так характеризує позицію онтологічного індивідуалізму:

Звісно, ми з легкістю говоримо про ментальні властивості й дії соціальних груп, так само як ми робимо це щодо окремих людей. Так, ми говоримо, що соціальні групи мають думки, емоції й погляди, ухвалюють рішення й дають обіцянки. Але такі звороти мови є суто метафоричними. Приписування ментального предикату групі осіб завжди є непрямым способом приписування такого предикату її членам. Щодо таких ментальних станів, як думки і погляди, то їх приписування завжди має, так би мовити, сумарний характер. Сказати, що робітничий клас сповнений рішучості опиратись закону про профспілки, значить сказати, що всі або більшість робітників так налаштовані. Коли кажуть, що група людей ухвалила рішення або дала обіцянку, то це твердження є інституціональним: воно відсилає до особи чи декількох осіб, які вповноважені ухвалювати рішення або брати зобов'язання від імені цієї групи⁹.

На противагу індивідуалістичному підходу до устрою суспільства, позиція онтологічного колективізму полягає у тому, що існування соціальних груп неможливо редукувати до існування окремих індивідів, із яких ці групи складаються. У цьому сенсі, існування соціальних груп (таких як класи, нації, професійні групи), а також соціальних організацій та інститутів (таких як держава, політичні партії, виробничі підприємства, заклади освіти) є не менш, а можливо, навіть і більш реальним, ніж існування окремих індивідів. У найбільш сильному формулюванні онтологічний колективізм стверджує онтологічний *пріоритет* соціальних груп по відношенню до їх членів.

Так, Девід-Хіллел Рубен у монографії «Метафізика соціального світу»¹⁰ розглядає природу соціальних субстанцій, таких як Франція чи Міжнародний комітет Червоного Хреста, і доходить висновку, що такі субстанції не можуть бути зведені до більш простих соціальних сутностей. Інакше кажучи, «метафізичний індивідуалізм щодо соціальних об'єктів є хибним; соціальні об'єкти не є цілісностями, що складаються з людських індивідів; соціальні властивості не можна звести до ментальних властивостей»¹¹. У цьому смислі, окремий індивід взагалі не може бути потрактований як *соціальна* сутність, оскільки соціальні

⁸ Searle J. Collective Intentions and Actions // Intentions in Communication, eds. P. Cohen, J. Morgan and M.E. Pollack. — Cambridge (Mass.): MIT Press, 1990. — P. 406.

⁹ Quinton A. Social objects // Proceedings of the Aristotelian Society. — 1976. — Vol. 76 (1). — P. 17.

¹⁰ Ruben D.-H. The Metaphysics of the Social World. — London: RKP, 1985.

¹¹ Ibid. — P. ix.

властивості, за самою своєю суттю, мають реляційний характер, виникаючи внаслідок соціальної взаємодії; а отже, індивід, що знаходиться поза межами такої взаємодії (яким і є окремих, ізольований індивід), буде необхідно позбавленим соціальної природи.

Не слід плутати протилежність між індивідуалізмом і колективізмом як підходами до визначення структури соціальної реальності з протилежністю між соціальним атомізмом і соціальним холізмом як особливими концепціями людської природи¹². Атомізм стверджує, що всі специфічні людські якості (такі як мислення і мова) можуть бути розвинені й засвоєні окремою людиною незалежно від її взаємодії з іншими людьми. Холізм заперечує таку можливість, вважаючи, що людина є соціальною істотою за самою своєю природою, поділяючи тим самим погляд Аристотеля на людину як «політичну тварину».

Повертаючись до концепції онтологічного колективізму, можемо узагальнити основні аргументи, що використовують для обґрунтування самостійного існування соціальних груп: (1) соціальні групи (або соціальні організації) як такі не можна адекватно представити лише як прості суми індивідів, що до них належать; (2) соціальні групи володіють власною причинною дією, тобто здатністю до спричинення, до запуску причинно-наслідкового ланцюга (в англійській філософії це позначається як володіння «каузальною силою»), що перевищує суму каузальних сил індивідів, які до них входять; (3) соціальні групи володіють особливого роду інтенціональними станами (так званою колективною інтенціональністю — груповими устремліннями, думками, оцінками, відповідальністю тощо), які неможливо повністю редукувати до інтенціональних станів окремих індивідів, і в цьому сенсі вони є самостійними соціальними суб'єктами, носіями суспільної (групової) свідомості¹³. У сучасній аналітичній соціальній філософії ці та інші аргументи та їх коректність інтенсивно обговорюються представниками різних підходів.

3. Соціальна методологія

Головне завдання *соціальної методології* — дослідження природи, форм і методів отримання знання про соціальну реальність, розгляд

¹²Див.: Tollefsen D. Social Ontology // Cartwright N. and Montuschi E. (eds) Philosophy of Social Science. A New Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — P. 87.

¹³Див.: Rethinking the Individualism-Holism Debate / Julie Zahle & Finn Collin (eds.). — Dordrecht: Springer, 2014. — P. 3.

питання, яким чином може і має здійснюватися сам процес пізнання цієї реальності. Це питання тісно пов'язане з проблемою специфіки пізнання в соціальних науках, зокрема, у його порівнянні з природничо-науковим пізнанням. Чи є ця специфіка такою, що дозволяє вести мову про пізнання особливого типу — соціальне пізнання, яке є кардинально відмінним від пізнання в галузі природничих наук, або ж існує принципова методологічна єдність науки загалом, у рамках якої особливості пізнавальних процедур окремих наукових дисциплін виражають не більше, ніж специфіку застосування єдиних за своєю суттю наукових методів у різних предметних областях, чи то область фізичних, хімічних, біологічних чи соціальних об'єктів?

У цьому плані доволі показовими є різні підходи до *проблеми наукового пояснення* й пропонувані розв'язання цієї проблеми щодо природної та соціальної реальностей. Центральним орієнтиром для більшості таких підходів є дедуктивно-номологічна модель пояснення, що була запропонована Поппером у його книзі «Логіка наукового дослідження»¹⁴ й детально розроблена Карлом Гемпелем у низці праць, опублікованих у середині ХХ ст.¹⁵ Згідно з цією моделлю, наукове пояснення будь-якої події полягає у її логічному виведенні з деякої сукупності вихідних фактичних умов із урахуванням певних законів загального характеру. Наприклад, наявність інфляції можна пояснити надмірною емісією паперових грошей, оскільки має місце загальний закон, що надмірна емісія викликає інфляцію. Гемпель особливо наголошує на універсальності цієї пояснювальної схеми, яка в його концепції є єдиною для всіх наук і розповсюджується на все наукове знання без винятку, «в історії не меншою мірою, ніж у будь-якій іншій галузі емпіричного дослідження»¹⁶.

Дедуктивно-номологічна модель, з одного боку, утворює парадигму для тих теорій наукового пояснення, які обґрунтовують методологічну єдність гуманітарного і природничо-наукового знання. З іншого боку, сучасні дослідники в галузі соціальної методології зазначають недоліки цієї загальної моделі саме при її застосуванні до пізнання суспільства й пропонують альтернативні рішення в рамках особливих концепцій *соціального пояснення*. Приміром, Пітер Уінч зауважує, що «поняття людського суспільства залучає концептуальну схему, яка є

¹⁴ Popper K.R. Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft. — Wien: Verlag Julius Springer, 1935.

¹⁵ Див. збірку робіт: Hempel C. Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science. — New York: Free Press, 1965.

¹⁶ Див.: *Op. cit.* — P. 239.

логічно несумісною з тим видом пояснення, що пропонується в природничих науках»¹⁷. Він звертає увагу на першочергову важливість для соціальних наук категорії розуміння, що є тут «ціллю й кінцевим продуктом успішного пояснення» і формулює три головні вимоги, дотримання яких є необхідним для адекватного розуміння людських дій і які виходять за межі стандартної дедуктивно-номологічної моделі пояснення: (1) необхідність врахування *правил*, за якими діють люди (зокрема, етичних правил); (2) необхідність залучення до розгляду реальної практики застосування таких правил; (3) необхідність участі самого дослідника в суспільному житті, тобто розгляд суспільства зсередини, а не як сторонній спостерігач¹⁸.

Аласдер Макінтайр у своїй роботі «Після чесноти» піддає сумніву саму можливість будь-яких закономірних узагальнень у суспільних науках¹⁹. Він зауважує, що спроби сформулювати такого роду узагальнення неминуче натикаються на наявність очевидних і неспростовних контрприкладів, невизначеність просторово-часових умов для таких узагальнень і неможливість виведення з них відповідних контрфактичних умовних тверджень²⁰. Макінтайр зазначає, що в стандартній моделі наукового пояснення саме закономірні узагальнення відіграють центральну роль, будучи, по суті, зворотними передбаченнями: «Пояснювати — означає ... застосовувати закономірне узагальнення до минулого; передбачати — означає розповсюджувати таке узагальнення на майбутнє»²¹. Водночас, на думку Макінтайра, людська діяльність і її можливий розвиток у часі є принципово непередбачуваними, що пов'язано, насамперед, із неможливістю точного прогнозування майбутніх наукових відкриттів і винаходів. До того ж, неможливість передбачення дій інших людей впливає з неможливості точного передбачення власних майбутніх дій для кожного окремого суб'єкта. Слід також враховувати теоретико-ігровий характер соціального життя й наявність непередбачуваних випадковостей (навіть суто фізичного характеру), які можуть радикально змінити плин життя окремих особи-

¹⁷ *Winch P.* The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy, 2nd edn. — London: Routledge, 1990. — P. 72.

¹⁸ Див.: *Pettit P.* Winch's double-edged idea of a social science // *History of the Human Science*. — 2000. — Vol. 13. — P. 64.

¹⁹ Див.: *MacIntyre A.* After Virtue: A Study in Moral Theory. — Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 2007. — P. 88.

²⁰ Пор.: *Salmon M.* Explanation in the Social Sciences // *Scientific Explanation*. P. Kitcher & W. Salmon (eds.). — Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989. — P. 401.

²¹ *MacIntyre A.* Op. Cit. — P. 92.

стостей і цілих соціальних груп.

Загалом, можна стверджувати, що методологічні підходи до пізнання соціальної реальності безпосередньо корелюють із її онтологічними моделями, що дозволяє виокремити два основних напрямки в пізнанні й поясненні суспільства, які зазвичай позначають як *методологічний індивідуалізм* та *методологічний холізм*.

Методологічний індивідуалізм визначають як таку «доктрину у філософських засадах соціальних наук, яка вимагає, щоб усі поняття, які використовуються в теоріях суспільства, можна було б повністю проаналізувати в термінах інтересів, дій, бажань тощо окремих людських індивідів»²². На противагу цьому, позиція методологічного холізму полягає у тому, що далеко не всі пояснення явищ суспільного життя можна здійснити шляхом їх зведення до дій, думок, прагнень тощо окремих людей, які беруть участь у цьому житті; що використання понять, які відсилають безпосередньо до *соціальних феноменів*, є необхідним і не може бути еліміноване з наукового дискурсу соціології, економіки, історії та інших наук про суспільство. До такого роду феноменів зазвичай відносять соціальні інститути, соціальні групи, організації (заклади, підприємства), соціальні процеси (такі як війни, революції, економічне зростання), статистичні властивості (приміром, рівень бідності в окремій країні), ментальні властивості, що приписують соціальним групам, соціальні ролі тощо.

Слід пам'ятати, що методологічний індивідуалізм і холізм не тотожні своїм онтологічним «аналогам», що виражається зокрема в тому, що прибічник, скажімо, онтологічного індивідуалізму цілком може займати холістську позицію в методології і навпаки. І дійсно, точка зору, що суспільство складається з конкретних індивідів, які мають різні властивості й відношення між собою, не є несумісною з визнанням необхідності використання загальних понять для пояснення соціальних явищ. Дещо перефразуючи Ернста Геллнера, можемо стверджувати, що хоча історія — це наука *про* людей, з цього ніяк не випливає, що історичне пояснення має обмежуватися описом окремих людей²³.

Існує доволі багато різновидів методологічного індивідуалізму і методологічного холізму. Так, Ларс Уден виокремлює такі версії методологічного індивідуалізму: (1) теорія суспільного договору; (2) теорія загальної рівноваги; (3) соціальний індивідуалізм австрійської школи;

²² Goldstein L. The inadequacy of the principle of methodological individualism // The Journal of Philosophy. — 1956. — Vol. 53. — P. 801.

²³ Див.: Gellner E. Explanations in history // Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes. — 1956. — Vol. 30. — P. 176.

(4) інституціональний індивідуалізм Поппера й (5) структурний індивідуалізм Коулмена²⁴. Версії (1)-(3) можна охарактеризувати як сильний методологічний індивідуалізм, який надає пояснення складних соціальних структур через факти, що стосуються окремих індивідів. У версіях (4)-(5), що позначають як *слабкий* методологічний індивідуалізм, напрям пояснення змінюється на протилежний — дії окремих індивідів пояснюються через посилення на складні соціальні сутності.

Щодо різновидів методологічного холізму, то тут можна виокремити функціональний холізм, інтенціональний холізм і холізм каузального типу. Функціональний холізм пояснює соціальні явища шляхом виявлення тих функцій, які притаманні (або мають бути притаманні) соціальним феноменам. Інтенціональний холізм намагається виявити цілі, які мають соціальні організації, групи чи інститути, а також завдання, які вони собі ставлять. Каузальний холізм виявляє причинні зв'язки між різними соціальними феноменами, що надалі дозволяє сформулювати пояснення явищ суспільного життя за типовою дедуктивно-номологічною схемою.

4. Політична філософія

У сучасній аналітичній філософії існує точка зору, прибічники якої схильні ототожнювати філософію суспільства загалом із політичною філософією, вважаючи завданням останньої «філософські роздуми про те, як краще облаштувати наше суспільне життя — наші політичні інститути і наші соціальні практики, такі як економічна система і сім'я»²⁵. На відміну від такого розширеного тлумачення, політична філософія у власному сенсі зазвичай визначається як філософський розгляд політичної сфери суспільства. Ця сфера утворює область *політичного* і складається з політичних інститутів і політичних відношень між суб'єктами політичного процесу, у ході якого відбувається реалізація політики як такої. Але що є політика?

У найширшому розумінні, політика потребує вироблення й імплементації певного типу правил, за допомогою яких має здійснюватися організація суспільного життя²⁶. Залежно від того, яким чином ви-

²⁴ Див.: Udehn L. *Methodological Individualism: Background, History and Meaning*. — London and New York: Routledge, 2001. — P. 347.

²⁵ Miller D. *Political philosophy* // *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. — London and New York: Routledge, 2005. — P. 815.

²⁶ Див.: Heywood A. *Politics* (4th ed). — London, UK: Palgrave Macmillan, 2013. — P. 2.

тлумачується природа цих правил і на чому робиться наголос — на інституціональних носіях правил або ж на самому процесі їх функціонування, — можливі різні визначення політики й самого поняття політичного. Адріан Лефтвич розрізняє два основних підходи до визначення поняття політики, які можна позначити як «інституціональний» і «операціональний» (або «процесуальний») ²⁷. Згідно з першим підходом, політика визначається як функція певного роду інститутів, які набувають у такий спосіб характеру *політичних інститутів*. У рамках цього підходу цілком можливо уявити собі існування людського суспільства взагалі без політики, а саме в разі відсутності в ньому політичних інститутів (таких, наприклад, як держава).

Типовим втіленням інституціонального підходу до феномену політики є отожднення сфери політичного з державою, що є характерним для теорій суспільного договору. Так, за Дж. Локком, держава виникла в результаті переходу від природного стану до *політичного* або громадянського стану ²⁸. Таку ж саму позицію, по суті, займає Роберт Нозік, коли стверджує:

Фундаментальне питання політичної філософії, що передує питанням про те, як має бути організована держава, полягає у тому, чи повинна держава взагалі існувати. Чому б не жити в стані анархії? Оскільки теорія анархії, якщо вона обґрунтована, підриває самий предмет *політичної* філософії, доречно розпочати політичну філософію з аналізу її головної теоретичної альтернативи ²⁹.

А втім, інституціональний підхід до категорії політики зовсім не обов'язково обмежується структурами, пов'язаними з існуванням держави. Поняття політичного інституту можна тлумачити у більш широкому сенсі, розповсюджуючи його на сферу суспільного життя загалом, яка протистоїть приватній сфері. Як зазначає Ендрю Хейвуд, таке трактування, знову ж таки, сягає корінням аристотелівського витлумачення природи людини як *політичної* тварини. З цієї точки зору, багато суспільних інститутів, що зазвичай зараховуються до громадянського суспільства і які, маючи публічний характер, розгортаються в таких сферах, як культура, економіка, суспільні рухи, також слід віднести до політичної діяльності, а отже, ми цілком обґрунтовано можемо вести мову про «культурну політику», «економічну політику»,

²⁷ Див.: *Leftwich A. Thinking politically: on the politics of politics // What is Politics? The Activity and Its Study.* — Cambridge: Polity, 2004. — P. 1-22.

²⁸ Див.: *Локк Дж.* Два трактати про правління, Книга друга, глава VII.

²⁹ *Nozick R. Anarchy, State, and Utopia.* — New York: Basic Books, 1974. — P. 4.

«освітню політику», «профспілкову політику» тощо³⁰.

Другий підхід визначає політику як сукупність певних процесів, які не мають жорсткої прив'язки до конкретних інститутів, оскільки такі процеси можуть відбуватись у будь-якій сфері людської діяльності. Таким, наприклад, є погляд на політику як на «мистецтво узгодження інтересів». У цьому плані політика витлумачується як процес розв'язання конфліктів, що проявляються в різних сферах суспільного життя, процес пошуку компромісів та досягнення консенсусу³¹. Бернард Крик так обгрунтовує подібний погляд на політику:

Політика може бути визначена як діяльність по узгодженню різних інтересів у рамках наявних правил, шляхом розподілу влади між зацікавленими сторонами пропорційно до їхнього внеску у справу добробуту й виживання всього суспільства³².

Прикметним тут є залучення поняття *влади*. Це відповідає тому розумінню, що політична діяльність щільно пов'язана з владними відношеннями, розподіленням владних ресурсів, реалізацією владних повноважень і наслідками дій суб'єктів влади³³. Здійснення влади передбачає можливість для її носіїв наказувати або забороняти іншим людям вчиняти певні дії, інакше кажучи, влада — це здатність справляти вплив і *керувати* іншими людьми. Класичним є локківське витлумачення політичної влади як права на примус під загрозою кари³⁴. Набуття цього права може бути результатом делегування повноважень або насильницького захоплення, але, в будь-якому разі, першорядне значення має проблема *морального* обгрунтування влади й самого права на насилля, притаманного будь-якій владі.

Передусім, такого обгрунтування потребує саме *державна* влада, як потребує обгрунтування (і навіть більше — виправдання) сама держава. Нічим не обмежене застосування влади з боку держави може мати далекосяжні наслідки як для життя кожного окремого члена суспільства, так і для суспільства загалом. Тому, як зазначає Нозік, якби вдалося показати, що життя в рамках держави має беззаперечні переваги над «природним» (бездержавним) станом, навіть якщо люди в такому стані дотримуються моральних обмежень і поведуться

³⁰ Див.: Heywood A. Op. Cit. — P. 5-7.

³¹ Див.: Ibid. — P. 8.

³² Crick B. In Defence of Politics. — Harmondsworth and New York : Penguin, 1962. — P. 16-17.

³³ Пор.: Hay C. Political Analysis. — London : Palgrave, 2002. — P. 3.

³⁴ Див.: Локк Дж. Два трактати про правління, Книга друга, глава I.

належним чином, то у такий спосіб ми отримали б обґрунтування існування держави, а отже, держава була б «виправдана»³⁵. Але проблема виправдання є, зрештою, моральною проблемою, а отже:

Моральна філософія утворює основу і встановлює межі для політичної філософії. Що люди можуть або не можуть робити один одному, обмежує, що вони можуть робити через апарат держави або для створення такого апарату. Дозволені моральні заборони є джерелом будь-якої легітимності, яку має фундаментальна примусова влада держави³⁶.

В аналітичній традиції доволі широкого розповсюдження набув підхід, за яким політичну філософію слід розглядати під етичним кутом зору, а сама політична філософія витлумачується як певна «галузь етики»³⁷. Етика має справу з поняттям *блага* як таким, що реалізується через загальні моральні цінності, чесноти, принципи і норми. Політична філософія, будучи потрактованою як свого роду прикладна етика, виходить із поняття *суспільного блага*, за допомогою якого обґрунтовуються інші соціально-політичні поняття: соціальної справедливості, рівності, свободи, прав людини тощо.

Різні теорії, що розробляються в сучасній політичній філософії аналітичного напрямку, по-різному трактують цінності, які виражають ці поняття, та їх значущість для досягнення *суспільного блага*. З часів Платона одним із центральних понять політичної філософії є поняття (соціальної) справедливості, яка являє собою фундаментальну соціальну цінність, покликану відігравати засадничу роль як у питаннях функціонування держави, так і в більш широкому *суспільно-політичному* контексті, що охоплює всі *суспільні інститути*, такі як сім'я, громадянське суспільство, система освіти тощо. Трактатування цього поняття є суттєво різним у різних течіях політичної філософії. Так, утилітаризм намагається встановити залежність справедливості від *суспільної* (зокрема й економічної) ефективності та корисності, від надання максимально можливої кількості благ (матеріальних і духовних) якомога більшому числу членів суспільства. У теоріях *суспільного договору* справедливість досягається через певну угоду, що укладають

³⁵ Див.: Nozick R. Anarchy, State, and Utopia. — New York: Basic Books, 1974. — P. 5.

³⁶ *Op. cit.* — P. 6.

³⁷ Див., напр.: Knowles D. Political Philosophy. — London: Routledge, 2001. — P. 3; Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy: An Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 5; Larmore C. What is political philosophy? // Journal of Moral Philosophy. — 2013. — Vol. 10. — P. 276-306.

раціональні індивіди як акт власного вільного волевиявлення. Теорії егалитаристського типу пов'язують справедливість із ідеалом рівності (яка може розглядатися під кутом рівності прав, рівності всіх членів суспільства перед законом або ж як рівність у розподілі благ).

Поняття рівності, загалом, відіграє важливу роль у політико-філософських концепціях. Ідея рівності всіх членів суспільства перед законом і права кожної людини на однакове ставлення з боку державної влади лежить в основі переважної більшості сучасних політичних теорій, що розробляються в рамках аналітичної філософії. У цьому сенсі всі теорії такого роду є «егалитаристськими». Проте, рівність, будучи потрактованою як право кожного на однакову долю в розподіленні суспільного багатства, входить у суперечність з цінністю свободи.

Уїлл Кимліка наочно представляє сукупність сучасних філософсько-політичних концепцій у вигляді лінійного спектру, на протилежних кінцях якого розмістилися прибічники рівності й свободи³⁸. Концепції соціалістичного типу тяжіють до лівого краю й у філософському плані спираються передусім на поняття рівності, а в політичному аспекті обстоюють ідею «великої держави», яка має відігравати активну роль у всіх сферах суспільного життя, включно з такими сферами, як культура, освіта, охорона здоров'я та економіка. Філософські концепції лібертаріанського типу надають пріоритет цінності свободи, а їхнім політичним ідеалом є так звана «мінімальна держава», роль якої у суспільному житті має бути суттєво обмежена. Між цими полюсами розташовуються теорії класичного лібералізму, які намагаються поєднати цінності рівності і свободи та обґрунтувати можливість «держави загального добробуту».

Загалом, як зауважує Кимліка³⁹, дещо спрощуючи загальну картину, представників сучасної західної політичної філософії можна поділити на два великі табори. До першого належать прибічники теорій, які так чи інакше обґрунтовують фундаментальні настанови ліберально-демократичного устрою суспільства. Основними серед цих теорій є утилітаризм, концепція ліберальної рівності й лібертаріанство, які на сьогодні домінують у політичній філософії аналітичного напрямку. Представники другого табору так чи інакше піддають критиці цінності ліберальної демократії й розробляють альтернативні концепції. Серед таких концепцій можна виокремити теорії соціалістичного ґатунку (зокрема й аналітичний марксизм), комунітаризм, фемінізм, грома-

³⁸ Див.: *Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy: An Introduction.* — Oxford: Oxford University Press, 2002. — P. 1-2.

³⁹ Див.: *Op. cit.* — P. x-xi.

дянський республіканізм і мультикультуралізм.

Цікаво зазначити, що останнім часом увага філософів аналітичного напрямку до таких альтернативних концепцій значно зросла, що певною мірою є наслідком своєрідної інтелектуальної моди, але також і віддзеркалює деякі важливі тенденції розвитку сучасної світової політичної й соціальної філософської думки.

References

- [1] *Ankersmit F.R.* Aesthetic Politics: Political Philosophy Beyond Fact and Value. — Stanford University Press, 1996.
- [2] *Archard D.* Political and Social Philosophy // The Blackwell Companion to Philosophy, 2nd ed. — Hoboken: Wiley, 2002.
- [3] *Barry B.* Political Argument: A Reissue. — Brighton: Harvester, 1990.
- [4] *Bell D.* The End of Ideology: On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties. — Glencoe: The Free Press, 1960.
- [5] *Crick B.* In Defence of Politics. — Harmondsworth and New York: Penguin, 1962.
- [6] *Gellner E.* Explanations in history // Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volumes. — 1956. — Vol. 30.
- [7] *Goldstein L.* The inadequacy of the principle of methodological individualism // The Journal of Philosophy. — 1956. — Vol. 53.
- [8] *Hay C.* Political Analysis. — London: Palgrave, 2002.
- [9] *Hempel C.* Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science. — New York: Free Press, 1965.
- [10] *Heywood A.* Politics. — 4th ed. — London: Palgrave Macmillan, 2013.
- [11] *Knowles D.* Political Philosophy. — London: Routledge, 2001.
- [12] *Kymlicka W.* Contemporary Political Philosophy: An Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2002.
- [13] *Larmore C.* What is political philosophy? // Journal of Moral Philosophy. — 2013. — Vol. 10. — P. 276-306.

- [14] *Laslett P.* (ed.) *Philosophy, Politics and Society*. — Oxford : Blackwell, 1956.
- [15] *Leftwich A.* *Thinking politically: on the politics of politics // What is Politics? The Activity and Its Study*. — Cambridge : Polity, 2004. — P. 1-22.
- [16] *Lokk Dzh.* *Dva traktati pro pravlinnya. Knyga druga*.
- [17] *MacIntyre A.* *After Virtue: A Study in Moral Theory*. — University of Notre Dame Press, 2007.
- [18] *Miller D.* *Political philosophy // Routledge Encyclopedia of Philosophy*, 2005.
- [19] *Nozick R.* *Anarchy, State, and Utopia*. — New York : Basic Books, 1974.
- [20] *Pettit P.* *Winch's double-edged idea of a social science // History of the Human Science*. — 2000. — Vol. 13.
- [21] *Popper K.R.* *Logik der Forschung. Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. — Wien : Verlag Julius Springer, 1935.
- [22] *Quinton A.* *Social objects // Proceedings of the Aristotelian Society*. — 1976. — Vol. 76 (1).
- [23] *Rethinking the Individualism-Holism Debate / Julie Zahle & Finn Collin* (eds.). — Springer, 2014.
- [24] *Rogers B.* *John Rawls // Prospect* [Electronic resource]. — June 20, 1999. — Mode of access: <https://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/who-was-john-rawls-political-philosopher-justice>.
- [25] *Ruben D.-H.* *The Metaphysics of the Social World*. — London : RKP, 1985.
- [26] *Salmon M.* *Explanation in the Social Sciences // Scientific Explanation*, P. Kitcher & W. Salmon (eds.). — Minneapolis : University of Minnesota Press, 1989.
- [27] *Searle J.* *Collective Intentions and Actions // Intentions in Communication*, eds. P. Cohen, J. Morgan and M.E. Pollack. — Cambridge (Mass.): MIT Press, 1990.

- [28] *Tollefsen D.* Social Ontology // Philosophy of Social Science. A New Introduction. — Oxford: Oxford University Press, 2014.
- [29] *Udehn L.* Methodological Individualism: Background, History and Meaning. — London and New York: Routledge, 2001.

Надійшла до редакції 27 липня 2019 р.

Шрамко Ярослав Владиславович

Кафедра філософії

Криворізький державний педагогічний університет

просп. Гагаріна, 54

м. Кривий Ріг

50086

Shramko Yaroslav

Department of Philosophy

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarina ave., 54

Kryvyi Rih

50086

 <https://orcid.org/0000-0003-4843-0328>

 shramko@rocketmail.com

 [10.31812/apd.v0i20.3680](https://doi.org/10.31812/apd.v0i20.3680)